

Filoloji Eğitim ve Öğretimde "Edebi Çeviri" Üzerine Düşünceler

İbrahim İLKHAN*

SUMMARY

Reflections on "Literary Translation" for the Students of Literature

"Literary Translation" is transferring distinctive linguistic elements from the target language into the native by way of making two different symbols meet on a horizontal line. In this context, it is essential that the loss of prototype meaning be prevented and that the stylistic properties of the original piece of work be retained. It is, therefore, suggested that multiple practice in translation should be provided in order to make the students study contrastively. It is also necessary to further develop the students skill through study on the choice of suitable words and word combinations.

Filoloji, eğitim ve öğretimi yapılan birçok kurumda izlenen dil-edebiyat içerikli programda erek dil kullanımı belli bir düzeye ulaşınca çeviri uygulamalarının özgün metinlerden seçilen, yazınsal değeri olan parçalarla yürütüldüğüne tanık olmaktadır. Özgün metin seçimi denildiğinde, daha karmaşık ve zor bir çeviri çalışmasından söz edeceğiz demektir. Bu kurumlardaki dil eğitiminin ilk yıllarında çeviri ve dilbilgisi eğitim ve öğretimi için yapılan çalışmalar eşgüdümlü

* Ankara Üniversitesi D.T.C.F., Alman Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Öğretim Üyesi.

yürütüldüğünden, çeviri için kullanılacak tümceler düzeyindeki malzemenin öğretici tarafından hazırlanması gerekmektedir. Oysa daha üst düzeyde yapılacak çalışmalarda ve uygulamalarda kullanılacak metinlerin sadeleştirilmemiş, basitleştirilmemiş ve özgün olması daha doğru olacaktır. Böylece "Edebi Çeviri" olgusu ortaya çıkar.

Bu aşamada "Edebi Çeviri Nedir?" sorusuna bir yanıt bulmamız gerekir. Vereceğimiz yanıtın anlaşılabilirliğini sağlamak amacıyla, "Yabancı" ve "Farklı" terimlerini doğru kavramamızın yararlı olacağı kanısındayım. Erek dile "Yabancı" olan dilsel göstergelerin kaynak dilden ana dile aktarımı "çeviri"dir tanımı ile sık sık karşılaşmaktayız. Bu tanımdaki "Yabancı" kavramı nasıl açıklanabilir? Yabancı olan kültür mü, dil mi, yoksa yazınsal ürünler midir? Acaba "Yabancı" terimi yerine bu değerleri "farklı" anlatım biçimleri olarak betimlemek mi daha doğru olacaktır?

Böyle bir ikilem "Edebi Çeviri" tanımının tam ve doğru olarak yapılabilmesini engellemektedir. "Yabancı" ve "Farklı" kavramlarının boyutlarının belirlenmesi, "Filolojide Edebi Çeviri" kavramının anlaşılabilir bir tanımının yapılabilmesine katkıda bulunacaktır.

Bir yazınsal metindeki dinsel, düşünsel, duygusal, toplumsal ve ruhsal değerler bütününe erecek dile, dil kullanımı aracılığı ile aktarılması, "farklı" değerler bütününe transferi olarak düşünülmelidir. Bu bağlamda, dil kullanımında, "Yabancı" olan unsurların değil "Farklı" olanların aktarımından söz edilebilir. Böylece yeni bir tanım yapmamız daha uygun olacaktır. "Edebi Çeviri" metinler aracılığı ile bilinç düzeyinde gerçekleşen "farklı" imgeleri erek dille yatay bir çizgi üzerinde birleştirmektedir.

Bu birleştirmenin gerçekleştirilmesi sırasında, erek dildeki deyiş bilimsel ve duygusal anlam değerlerini kaynak metin ile bir bakıma özdeş olması düşünülmelidir. Belirlenen bu ölçüt gözönünde bulundurulacak olursa, çeviride göndergesel ve üslupsal prototip anlamların kayıpsız bir şekilde gerçekleştirilmesi bir zorunluluk haline gelir. Ayrıca bu unsurların yansısıra, üslubun, anlatım tekniğinin ve kurguya ilişkin özelliklerin de çeviri metine yansıtılmış olması gereklidir. Max Frisch bir kitabının Fransızca çevirisi hakkında şunları söyler:

"Kitabı şöyle bir açtım, bütün cümlelerin aynı uzunlukta olduğu, gözüme çarpan ilk şey oldu. Ben böyle yazmam ki!"¹

Buraya kadar üzerinde durmaya çalıştığımız düşünce öbeğini değerlendirecek olursak, edebi çeviri konusunda ortaya çıkan görüşlerin filoloji eğitimi öğretiminde uygulanabilir olduğunu belirleyebiliriz. Anlam bilimsel ve sözdizim-

1 Aytaç 1990, s. 140.

sel disiplinler ile kültürel unsurların bağdaştırılabilirliğini de "Edebi Çeviri"nin sınırları ve boyutlarını belirleyen öğeler olarak saptayabiliriz. Ancak uygulamada bu ölçütlerden bir sapma olacağını beklemek kaçınılmaz bir olgudur.

Şöyle ki, öğrencilere verilen metnin olabildiği kadar hatasız aktarılması istenir. Böylece öğrenci kaynak metin dilinden erek dil aracılığı ve çözümleme sentez yoluyla, yeni bir metin oluşturmak durumundadır:

"In the actual process of translating, the translator will constantly swing back and forth between the analytical and the reconstructing process by way of the transfer..." (Nida and Taber 1969: S. 140)²

Çeviri öğrencisi kaynak dil erek dil, erek dil kaynak dil arası zihinsel, duygusal, görsel ve tüm ilgili bilimsel edinimlerini ve kullanılmayı bekleyen diğer yetilerini harekete geçirip, en uygun dışa vurum biçimini bulma çabası içindedir. Bu sırada o güne kadar edindiği tüm deneyimler zihinden geçer ve çevirisini yapmakta olduğu metnin bağlamına uygun düşecek aktarımı çok seçenek arasından bulur. Bu çaba öğrencinin çok yönlü düşünmesi gerektiğinin bir göstergesidir. Çünkü çevirmen üslupsal ve göndergesel anlamları erek dilde kodlayıp alıcı ile metin arasında bir iletişim kurulmasını sağlamak zorundadır.

Bu durumda çevirmen yazınsal ve diğer bilgiler ile birinci ve ikinci dili çok iyi derecede biliyor olmasından çok, dili işlevsel olarak kullanması gereğinin bilincinde olmalı ve metine anlamsal bütünlük kazandıran sözcüklerin seçimi ve kullanımını önemsemelidir.

Sözcük seçiminde anlamsal alan önemli bir unsurdur. Zira, çeviride sözlük içinden seçimde, "birinci dil eşittir ikinci dil" biçiminde betimlenebilecek bir aktarım her zaman yerinde olmayabilir. Sözcüklerin "anlamları" yerine "bileşenleri"nin saptanması gerekir. Örneğin, "gehen", "laufen", "trippeln" sözcüklerinin ortak anlam özelliği, "bir yere doğru hareket etmek" anlamına gelmektedir. "laufen" ve "trippeln" sözcüklerinin ortak anlam özelliği ise, "hızla gitmek"tir. Ayrıca "trippeln" sözcüğü "kısa (küçük) adımlarla gitmek", "koşmak" anlamlarına sahiptir³.

Görüldüğü gibi bir kavramın anlam bileşenleri sözcüklerin genel anlamlarından daha küçüktür⁴. Bu bakımdan çeviride yoruma dayalı sözcük - anlam seçimi yerine, sözcük bileşenlerinin saptanması yoluyla bir seçim yapılmasının uygun olacağı kanısındayım.

Konuyu bu bağlamda değerlendirdiğimizde, anlam bilimsel açıdan bazı sorunlar ortaya çıkmaktadır. Çünkü, sözcüklerin bileşen anlamları dışında metne

2 Vannerem and Hornby-Snell 1986, s. 184.

3 Wahrig 1982, s. 3770. Bu kavram için özellikle "Çocukların Koşması" betimlemesi getirilmiştir.

4 Bkz. Hoberg 1970, s. 143.

bağlı "değişbilimsel, duygusal, durumsal, çağrışımsal" anlamlar da çeviri eyleminde önemli bir işleve sahiptirler. Bu bakımdan çeviride, "sorun sözcük" diye adlandırabileceğimiz ve sınırlarının kesinlikle belirlenmesi gereken bir olgu ile karşı karşıya kalabiliriz. Bir sıralama oluşturan bu anlamsal bağ içerisinde en uygun anlamın seçilmesi yoluyla yapılan çeviride, göndergesel anlamın somut olarak ortaya çıkarılması gerekmektedir. Daha sonra da üslupsal özellikler gözünde bulundurulmalıdır.

"Translation consists in reproducing in the receptor language the closest natural meaning equivalent of the source -language message, first in terms in meaning and secondly in terms of style (Nida/Taber 1962, s. 12)"⁵.

Nida/Taber görüşüne uygun olarak, göndergesel anlam ile üslupsal anlamın anlatım tekniği ile bütünleşerek yazınsal yapılarda nasıl bir görünüm kazandığını Shakespeare'in Othello oyununun 5. perdesinden bir alıntı ile örnekleyebiliriz: Othello karısı Desdemona'yı öldürmek amacıyla elinde mum yatak odasına girer, "put out the light", der, mumu söndürür. İkinci kez "put out the light", der, Desdemona'yı boğar. Birinci ve ikinci kullanımlarda anlam birbirinden tamamen farklıdır. Birinci kullanımda yorumsal anlamdan uzak, sözcüklerin anlam bütünlüğü ile doğru orantılı bir anlatım söz konusu; ikinci kullanımda ise anlam sözcüklerin taşıdığı çağrışımlarla ilgili. İngilizce'de "light" sözcüğünün taşıdığı çağrışımsal anlam, Türkçe için de geçerlidir: Aydınlik, iyilik, uygarlık, hayatın kaynağı...⁶

Böylesine çok anlamlılıktan göndergesel anlama indirgenmesi gereken durum, "Edebi Çeviri" konusunda sık sık rastlanan olgulardan biridir. Örneğin, Macbeth'de buna benzer anlamsal ve üslupsal değerlerin, organik bütünlük oluşturduğunu görmekteyiz: İşlerin kötüye gitmesinden bunalan Kral, canından bezgin, "Out, out brief candle", "Sön, kısa mum, sön!" der. Bu söylem dört sözcükten oluşmakta, fakat mumun sönmelerini, yaşamın sona ermesini, yaşamın kısalığını, alevi, insanın dış etkenlere karşı güçsüzlüğünü simgeleyen, kolayca sönebilecek mumu anlatmaktadır. Yalnızca dört sözcükle böylesine farklı anlamlara gelebilecek bir etki yaratabilmiş Shakespeare. Ayrıca mum yandığı sürece kendi kendini yiyip bitiren bir özelliğe de sahiptir⁷.

Bu örnekler Filolojiler'de "edebi çeviri" ile edebiyat dersleri arasında sıkı bir organik bağ kurulması zorunluluğunu ortaya koymaktadır.

Bu konuda yapılacak çalışmalardan birisi aktif çeviri yapmanın yanısıra, yapılan edebi çevirilerin ders içinde değerlendirilmesi düşünülebilir.

5 Bkz. Wills 1988, s. 35.

6 Aytür 25-2-1993.

7 İbid.

Yapılacak çalışmaların niteliğini daha açık olarak gösterebilmek amacıyla Ahmet Cemal'in Almanca'dan Türkçe'ye çevirdiği Malina romanından örnekler vermek istiyorum:

Örnek 1:

"Was hast du denn jetzt wieder in
deinem Kopf. Kraut, Karfiol,
Salatblaetter lauter Gemüse" (S. 46)

"Ne var yine kafanın içinde?
Hiç bir şey." (S. 49).

Kaynak metinde sıralanan lahana, karnıbahar, salata yaprakları ve bitki kavramları erek dile "hiç bir şey" olarak aktarılmıştır. Çevirmenin yaptığı seçim, sözlüksel anlam bakımından eksik gibi görülmekle birlikte göndergesel anlam açısından doğrudur. Türkçe'de bu söyleme uygun olarak "ot kafalı" veya "saman kafalı" veya "kafasının içi ot dolu" şeklinde bir anlam aktarımı yapılarak, üslupsal anlam bütünlüğünün de korunması mümkün olabilirdi. Ancak yine de "hiç bir şey" seçeneği daha uygun düşüyor.

Örnek 2:

"Ich nehme das Telefon ab und höre die
leiernde Stimme" (S. 73)

"Ahizeyi kaldırıyorum ve madeni
sesi duyuyorum". (S. 74)

Burada "leiernde Stimme" "madeni ses" olarak aktarılmıştır. Aslında "leiernde" ile madeni anlam yönünden eşdeğer değildir. Leiern'in⁸ sözlük anlamı bir şeyi çok işitmektir. Dolayısıyla burada 'tek tonlu bir ses duyuyorum' karşılığı "medeni bir ses" olarak alınıp doğru bir yorum yapıldığı görülmektedir.

Örnek 3:

"... in der abgedunkelten Wohnung".
(S. 29).

".... Perdeleri kapalı evinde".
(S. 33).

Burada "abgedunkelte Wohnung" sözlüksel anlam itibarı ile "karartılmış ev" anlamındadır. Çevirmen burada yorumsal bir anlam aktarımı ile göndergesel ve üslupsal anlamı en iyi şekilde vermiştir.

Örnek 4:

"Das Telefon hat eben seine Tücken" (S. 42) "Telefonun azizlikleri". (S. 45)

8 Wahrig 1982, s. 2358.

"Tücken" in sözlük anlamları; 1) şer, kötülük, domuzluk, 2) hiyanet, hile, sinsilik, 3) muziplik⁹ olmasına rağmen Türkçe'ye mecazi anlamında aktarılmış. Aziz sözcüğü yüksek, yüce anlamına gelir. Mecazi anlamda kullanılmakla bir anlam yüklemesinde bulunulmuştur. 'Telefon yine hiyanetini gösterdi' veya 'muzipliğini ortaya koydu' şeklindeki bir aktarım, sözlüksel anlam bağı içerisinde doğru olmakla birlikte, göndergesel ve üslupsal anlam yönünden kaynak metne uygun düşmezdi.

Sonuç olarak diyebiliriz ki, "edebi çeviri" konusunda sorun, erek dile kaynak metne göre prototip anlamların ortaya çıkmamasından kaynaklanmaktadır. Bunun sebebini farklı bir unsurun çevirisinde aramamak gerekir. Bachmann ve Shakespeare'den verilen örnekler bize imgelerin pek yabancı olmadığını göstermektedir. Bu bağlamda "edebi çeviri" farklı anlatım biçimi olan kaynak metnin erek dile aktarımı şeklinde değerlendirmek gerekir. Çeviri yolu ile oluşacak metnin, kaynak metne göre göndergesel ve üslupsal anlam yönünden çekirdeği aynı, fakat görünümü biraz farklı olabilmektedir.

Almanca'da çeviri "übersetzen" kavramından "bir kıyıda bir kıyıya geçirme", bir kayıkçı imajı¹⁰ anlaşılır. Öbür kıyıya geçiş sırasında, kayık ıslanır, kayıkçı ise rüzgardan ve güneşten biraz kararır. Çeviri yolu ile meydana gelebilecek değişikliği de bu bağlamda düşünmek gerekir. Ortaya çıkan metnin kaynak metin ile özdeşleşmesi beklenir.

Bu nedenle filolojilerdeki "edebi çeviri" dersleri yabancı dil öğretiminden ziyade, çeviri yeteneğinin geliştirilmesine yardımcı olmalıdır. Bu konu ile ilgili en önemli kriterin tek doğru çeviri, öğretmenin yaptığı çeviri sayılmamalı, yapılan değişik çeviriler üzerinde de durulmalıdır. Yoruma dayalı serbest çeviriden ziyade, göndergesel ve üslupsal anlamların özellikleri gözönünde bulundurularak, çeviride anlam yönünden etkili olan sözlük seçimi ve kullanımına ağırlık verilmelidir. Öğrencilere, "edebi çeviri" konusu ile ilgili, mümkün olduğu kadar kaynak metne bağlı, zorunlu olduğu kadar serbest çeviri yapma yeteneğini geliştirecek çalışmalar bol bol yaptırılmalıdır. Zira çeviri, ders olarak öğretilemez, ancak ve ancak öğrencilerin yetenekleri çeviri çalışmaları ile geliştirilebilir. Bol uygulamalı bir programın izlenmesi de bu gelişmeyi sağlayacak yoldur.

KAYNAKLAR

1. AYTAÇ, Gürsel: Max Frisch'le Edebi Çeviri Üzerine, in: Edebiyat Yazıları 1, Ankara 1990, s. 140-142.

9 Steuerwald 1974, s. 545.

10 Aytaç 1991, s. 20.

2. AYTAC, Gürsel: Uluslararası 1990 Tokyo Germanistler Kongresinden Notlar veya Çevirinin Yaratıcılığı Üzerine, in: Edebiyat Yazıları 11, Ankara 1991, s. 18-22.
3. AYTÜR, Ünal: Şiirin Gücü, Türk-İngiliz Kültür Derneği Konferansları, Ankara, 25.2.1993.
4. BACHMANN, Ingeborg: Malina, München 1978.
5. BACHMANN, Ingeborg: Malina, Çev. Ahmet Cemal, B/F/S Yayınları, İstanbul 1985.
6. HOBERG, Rolf: Die Lehre vom Sprachlichen Feld, Düsseldorf, 1970.
7. STEUERWALD, Karl: Almanca-Türkçe Sözlük, Wiesbaden 1974.
8. VANNEREM, Mia/Snell - Hornby, Mary: Die Szene hinter dem Text: "Scenes- and frames semantics" in der Übersetzung, in: Mary Snell - Hornby (Hrsg.): Übersetzungswissenschaft. Eine Neuorientierung: Zur Integrierung von Theorie und Praxis, Tübingen 1986, s. 184-205.
9. Wahrig Deutsches Wörterbuch, München 1982.
10. WILSS, Wolfram: Kognition und Übersetzen, Tübingen 1988.